Hogyan írjunk, és hogyan ne írjunk kontrasztív nyelvészeti tankönyvet?

Reflexiók Andor József recenziójával kapcsolatban

A MNyO 2021. 1–2. számában jelent meg Andor József recenziója a *Hungarian–English Contrastive Linguistic Studies* című könyvemről (Heltai, 2020). Recenziókra ritkán szoktak a szerzők reagálni, ennek ellenére elfogadtam a folyóirat által felkínált lehetőséget, hogy válaszoljak rá. Nem azért, hogy Andor József kritikai megjegyzéseivel vitatkozzam, hiszen igaza van, hogy „ilyen terjedelemben nem lehet az angol és magyar nyelv funkcionális működését összevetni".

A kritikai megjegyzések jelentős része a nyelvészeti szakirodalomra való hivatkozásokat hiányolja. A fent jelzett könyv azonban nem tudományos monográfia, hanem egyetemi tankönyv, ahogy azt az előszó is világosan jelzi: nem kíván átfogó képet adni a kontrasztív nyelvészet történetéről vagy a tudományág különböző elméleti elágazásairól, és nem hasonlítja össze szisztematikusan az angol és a magyar nyelvtant. Csupán arra törekszik, hogy rávilágítson néhány olyan angol–magyar kontrasztra, amelyek nehézséget okozhatnak a tanulásban, hibákhoz vezethetnek, és ezeket a kontrasztív nyelvészet elméleti keretében megmagyarázza. A recenzens írásának első oldalán ezt tudomásul veszi: „Heltai Pál könyvét elsősorban egyetemi tankönyvnek szánta." A továbbiakban azonban mégis úgy tűnik, mintha valami mást várt volna: a kritikai megjegyzések egy része nem erre a könyvre vonatkozik, hanem egy elméletibb jellegű kézikönyvre, amely forrásul szolgálhatna gyakorlati célú oktatási segédletek összeállításához.

Ez felvet a kontrasztív nyelvészet oktatásával kapcsolatban néhány olyan, általános kérdést, amelyeket érdemes lenne megvitatni. Ezek a következők:

1. Mi a célja a kontrasztív nyelvészet tanításának az egyetemeken? Elméleti vagy gyakorlati tantárgyként tanulják-e az anglisztika szakos hallgatók a kontrasztív nyelvészetet?
2. Milyen legyen, és milyen ne legyen egy kontrasztív nyelvészeti tankönyv, ha tankönyvet írunk?
3. Rendelkezésre állnak-e azok az anyagok, amelyek alapján kontrasztív nyelvészeti tankönyvet írhatunk?

Az első kérdéssel kapcsolatban nincsenek pontos adataim. Ismereteim szerint a legtöbb nyelvszakos programban szerepel kontrasztív nyelvészeti kurzus. Azt, hogy pontosan milyen szakon, milyen felfogásban és milyen anyagok alapján tanítják, jó lenne

felmérni. Saját magam a KRE-n öt éven keresztül oktattam ezt a kurzust tanárjelölteknek, és ennek során természetesen a saját felfogásomat érvényesítettem, amelyet ez a tankönyv is tükröz. A *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok* című, tanárjelölteknek oktatott tárgyat gyakorlati jellegűnek tekintettem – hiszen a kontrasztív nyelvészet annak idején alkalmazott nyelvészetként indult, és a nyelvtanítás problémáját remélte egyszer s mindenkorra megoldani. Ezt a reményt a kontrasztív nyelvészet nem váltotta be, mivel a nyelvtanulás sikeressége több tényezőtől függ (csak néhányat kiemelve, például a nyelvtanulótól, a nyelvtanulás szintjétől vagy a nyelvtanulás sorrendjétől). Ugyanakkor kétségtelen, hogy a nyelvi kontrasztoknak is van szerepe a nyelvtanulásban: leginkább a nyelvtanulás felső szintjein és az íráskészség, továbbá a fordítási készség fejlesztésében. Ezért a tanár- és fordítóképzésben mindenképpen helye van, de hasznos lehet nem-tanárszakos képzésben is (Heltai 2016).

Úgy gondolom tehát, hogy a kontrasztív nyelvészetnek mint tantárgynak nem az a célja, hogy kontrasztívnyelvészet-elméleti vagy általános nyelvészeti elméleti ismeretekkel vértezze fel a hallgatókat, hanem hogy felhívja a figyelmüket a legfontosabb kontrasztokra, és arról adjon információt, milyen szerepet játszanak vagy játszhatnak ezek a nyelvtanulásban. Mivel felső szintű nyelvtanulókról van szó, a kontrasztok tanulmányozása hasznos lehet saját nyelvtudásuk fejlesztésében is, különösen akkor, ha gyakorlatokat is végeznek. Leíró jellegű, és ehhez nincs szükség mélyreható elméleti elemzésekre. A nyelvtani kontrasztok esetében például elégséges elméleti alapnak tekintettem Greenbaum & Quirk (2003) nyelvtankönyvét.

Úgy gondolom, hogy ha tanárjelölteknek, vagy általában anglisztika szakosoknak kontrasztív nyelvészetet oktatunk, annak elsősorban pedagógiai, nyelvoktatási és nyelvtanulási célja kell legyen, nincs szükség egy újabb elméleti nyelvészeti tárgyra. A pedagógiai célt nem szolgálná, ha hosszasan ismertetnénk a kontrasztív nyelvészet fejlődéstörténetét, régen meghaladott és elfelejtett elméletekről értekeznénk, a kontrasztív nyelvészet erős és gyenge változatáról szóló korabeli vitákat elemeznénk. Ma már ezeknek nincs jelentősége és gyakorlati haszna, sőt elméleti sem. A kontrasztív nyelvészet elméleti és történeti részének ismertetésére szerintem elég a könyvben szereplő két fejezet, amelyek abból a szempontból foglalják össze az egész históriát, hogy mi az, ami ma is érvényes és gyakorlatilag hasznos, amiről a mai nyelvszakos hallgatóknak tudniuk kell. Ilyen például a divergens kategóriák okozta nehézség vagy a transzferabilitás fogalma – amivel az elméleti nyelvészek, Halliday, Sinclair, van Dijk vagy Petőfi S. János nem foglalkoznak. Nem szolgálná a tárgy pedagógiai célját, ha a különböző nyelvi szintek kontrasztjainak elemzéséhez olyan mélységű elméleti keretet adnánk, amelynek ismertetése kitöltené a teljes rendelkezésre álló időt.

A nyelvszakos képzés régi dilemmája, mennyire legyen elméleti, és mennyire gyakorlati a képzés. Az irodalmárok és az elméleti nyelvészek természetesen minél több irodalmat és nyelvészeti elméletet szeretnének látni a programban. Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy egy anglisztika szakos hallgatónak akkor is kell irodalmat és leíró, illetve elméleti nyelvészetet tanulnia, ha későbbi pályafutása során ezeket az ismereteit nem fogja hasznosítani. Ha már diplomát kap ezen a szakon, illik tudnia ezekről a dolgokról, és nem lehet a képzési program egyetlen kritériuma a gyakorlati hasznosság. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a nyelvszakos hallgatók töredéke akar filológus lenni, ezért legalább azoknál a tárgyaknál, amelyek a gya-

korlathoz jobban kötődnek, nem lenne szerencsés az elméleti háttérre helyeznünk a hangsúlyt.

A második kérdés, hogy milyen legyen és milyen ne legyen egy kontrasztív nyelvészeti tankönyv. Ha az általam ajánlott gyakorlati hasznosság elvét követjük, és figyelembe vesszük, hogy a kontrasztív nyelvészet egyféléves tantárgy, mindenképpen válogatnunk kell, attól függően, hogy mi fér bele az időkeretbe, és mi nem. Leginkább annak kell beleférnie, ami gyakorlatilag hasznos. Nem fér bele, és nem is lenne hasznos, ha a klasszikus kontrasztív nyelvészeti hagyományt követve a két nyelv teljes nyelvtani rendszerének összehasonlítására törekednénk: elég, ha a figyelmet egyes fontos részterületek kontrasztjaira irányítjuk, mégpedig azokra, amelyek a gyakorlati tapasztalatok szerint nehézségeket okoznak. További, elméleti jellegű olvasmányokra az egyes fejezetek végén lehetne utalni. Ez ebből a könyvből sajnos hiányzik, viszont a könyv végén – a recenzens állításával ellentétben – van irodalomjegyzék (Heltai, 2020, pp. 227–232).

A válogatás kényszerére jó példa lehet a fonológiáról szóló fejezetet. A hallgatók tanultak fonetikát, és ha Nádasdy Ádám (2006) jegyzete alapján tanulták, az angol–magyar eltérésekről is bőven kaptak információt. Tudjuk, hogy az L1 és L2 közötti kontrasztok közül éppen a fonológiai kontrasztok hatása a legerősebb az idegen nyelvek elsajátításában. Tehát fontos a téma, de itt csak össze kell foglalnunk a legfontosabb különbségeket. Annyit, amennyi egy 90 perces órába belefér. Beleférnek-e ebbe különböző fonológiai elméletek, vagy az angol nyelv regionális változatainak az ismertetése? A magam részéről ezen a szinten a legfontosabbnak a prozódiai különbségeket és a kiejtés lexikai komponensét tartottam: hogyan kell hosszú szavakat kiejteni. Persze ezeket sem lehet egyetlen fejezetben olyan alaposan tárgyalni, mint Kovács és Siptár teszi az *Angolra hangolva* egymást követő kiadásaiban (Kovács & Siptár, 1991, 2000), de ha néhány egyetemi hallgató negyedévesen rájön, hogyan kell az *adjective, determine* és *examine* szavakat helyesen kiejteni, már nem hiába íródott ez a könyv.

A könyv összeállítása során megnéztem néhány kontrasztív nyelvtankönyvet, például Aarts & Wekker *A Contrastive Grammar of English and Dutch* című művét (1987). A két jeles szerző részletesen összehasonlítja az angol és a holland nyelvtant, kezdve a főnévi szócsoporttal, folytatja a névmási, igei, melléknévi és további szócsoportokkal, majd a mondattannal. Impozáns mű, és mintául szolgálhatna egy hasonló angol–magyar kontrasztív nyelvtan számára is. Ez azonban nem tankönyv, amelyből tanulni lehet: kézikönyv, amely sok olyan információt tartalmaz, amely irreleváns a tanulás nehézsége vagy a tanítás követendő módszere szempontjából (vannak olyan nyelvtani jelenségek, amelyeket célszerűbb önmagukban, a kontrasztokra való hivatkozás nélkül tanítani). Az ilyen típusú könyv nem tartalmaz információt arról, melyik kontraszt okoz nehézséget, milyen mértékűt, és milyen egyéb tényezők hatnak. Ez inkább kézikönyv, amely forrásként szolgálhat egy tankönyv megírásához. Egy hasonló jellegű, újabb mű bevezetője ezt explicit módon is megfogalmazza[4]. Tankönyvként másfajta könyvet tartok hasznosnak.

[1] „It has a descriptive orientation and is intended to serve as input for practical applications as well" (König & Gast, 2018, p. 4).

A klasszikus kontrasztív nyelvészettel szemben az egyik kifogás az volt, hogy csak a fonológiai és nyelvtani kontrasztokkal foglalkozik. Ezért fontosnak tartottam, hogy ez a tankönyv a fonológiai és a grammatikai különbségeken túl a lexikai, frazeológiai különbségekre, továbbá a nyelvhasználati szintek, a szövegalkotás és a pragmatika kontrasztjaira is kitérjen. A nyelvtanulás és nyelvtanítás szempontjából ezek ugyanolyan fontosak, ha nem fontosabbak, mint a nyelvtani kontrasztok.

Természetesen úgy gondolom, hogy egy kontrasztív nyelvészeti tankönyv megírásában az a leghasznosabb megközelítés, amelyet ennek a könyvnek a megírása során alkalmaztam. Más kérdés, hogy az elképzelést sikerült-e jól megvalósítanom: tisztában vagyok vele, hogy a könyvnek vannak komoly hiányosságai, vannak benne aránytalanságok, kevéssé kidolgozott részek, különösen a szövegtani és a pragmatikai kontrasztokkal foglalkozó fejezetekben. Ezeknek a fejezeteknek a megírásához azonban nem találtam olyan angol–magyar kontrasztív szövegtani tanulmányokat, amelyeket egy tankönyvben közvetlenül fel lehetett volna használni. Fordítástudományi vizsgálódásaim során találkoztam olyan projekttel, amely az angol és a német kommunikatív stílus egyes jellemzőit kutatja (House, 2006), és örültem volna, ha ehhez hasonló angol–magyar kontrasztív tanulmányokat találok, de sajnos nem találtam ilyeneket. Ugyanez vonatkozik a pragmatikára: bár vannak egyes angol–magyar pragmatikai kontrasztokra vonatkozó tanulmányok, a beszédaktusokkal és az udvariassággal kapcsolatban nem találtam közvetlenül használható irodalmat. Wierzbicka szemléletes leírást ad egyes beszédaktusok angol–lengyel kontrasztjairól és a mögöttük levő alapvető kulturális értékekről, de hasonló angol–magyar összevetést nem találtam, így – mivel a lengyel pragmatikai szempontból közelebb áll a magyarhoz, mint az angol – hasznos lehet a hallgatók számára, ha ezzel az összehasonlítással ismerkednek meg, és önállóan hasonlítják össze a magyarra vonatkozó tapasztalataikkal.

Ez átvezet a harmadik kérdéshez: Rendelkezésre állnak-e azok az anyagok, amelyek alapján kontrasztív nyelvészeti tankönyvet írhatunk? Mint a könyv előszavában leírtam, sok esetben oktatói és fordítói gyakorlatomra támaszkodtam, részben azért, mert a gyakorlat során tapasztalja meg az ember, mely kontrasztok okoznak nehézséget, másrészt pedig azért, mert nem találtam a célnak megfelelő angol–magyar kontrasztív tanulmányokat. Andor több helyen megjegyzi, hogy a pontos adatok megszerzéséhez korpuszalapú kutatásokra lenne szükség. Ez nagyon igaz. Egy tankönyv írása során azonban a szerző nem kutat, hanem a meglevő kutatásokra hivatkozik; ezek pedig, úgy tűnik, hiányosak. Az összevetéshez rendelkezésre állnak az Andor által említett adatbázisok, sőt, most már rendelkezésre áll a *Pannónia Korpusz* is (lásd Robin et al., 2016; Robin & Seidl-Péch, 2020). Nem tudok róla viszont, hogy készültek-e olyan összevetések eme korpuszok alapján, amelyeket a kontrasztív nyelvészeti tankönyv írója felhasználhat, különösen a szövegtani és pragmatikai kontrasztok tekintetében.

Andor recenziója tehát rávilágít arra, hogy szükség lenne ilyen kutatásokra – amivel a legteljesebb mértékben egyetértek. Különösen nagy szükség lenne a könyvemben csak vázlatosan, tanári tapasztalatok alapján érintett szövegtani és pragmatikai kérdések behatóbb vizsgálatára, és nemcsak nyelvi, hanem köztesnyelvi korpuszok alapján is, hogy a különbségek leírásán túl a kontrasztoknak a nyelvtanulásban való szerepéről is képet kapjunk.

IRODALOM

Aarts, F. G. A. M. & Wekker, H. Chr. (1987). *A Contrastive Grammar of English and Dutch*. Springer Science+Business Media, B. V. https://doi.org/10.1007/978-94-017-4984-8

Greenbaum, S. & Quirk, R. (2003). *A Student's Grammar of English*. Longman.

König, E. & Gast, V. (2018). *Understanding English-german Contrasts.* Erich Schmidt Verlag. [4th edition].

Heltai P. (2016). Kontrasztív elemzés a mai nyelvtanításban és fordításoktatásban. *Modern Nyelvoktatás, 12*(1–2), 3–30.

Heltai P. (2020). *Hungarian–English Contrastive Linguistic Studies*. L'Harmattan.

House, J. (2006). Communicative styles in English and German. *European Journal of English Studies, 10*(3), 249–267. https://doi.org/10.1080/13825570600967721

Kovács J. & Siptár P. (1991). *Angolra Hangolva.* Tankönyvkiadó.

Kovács J. & Siptár P. (2000). *Angolra Hangolva.* Helikon Kiadó.

Nádasdy, Á. (2006). *Background to English Pronunciation.* Nemzeti Tankönyvkiadó.

Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H. & Zolczer, P. (2016). Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannonia Korpusz. F*ordítástudomány, 18*(2), 5–26.

Robin E. & Seidl-Péch O. (2020, Eds.). *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordításkutatás Magyarországon. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I.* Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvsegedkonyv1.1

Heltai Pál